

A cselekvő (logikai) alany alaktana az obi-ugor nyelvekben

1. Közismert, hogy a vogulban és az osztjákban az aktív szerkesztésű mondatok mellett igen nagy a jelentősége a passzív mondatoknak. GÜLYA JÁNOSNAK a vachi osztják nyelvjárással foglalkozó tanulmányaiból (1. az irodalom 2., 3. és 5. pontját) megtudtuk, hogy ebben a keleti osztják dialektusban az aktív és passzív mondatokon kívül van úgy nevezett ergatív mondat is. Mind a passzív, mind az ergatív mondat a logikai tárgy (patiens) kiemelésére szolgál (GÜLYA erről másképp vélekedik, l. alább). Érdekes továbbá az, hogy a vogul és az osztják passzív mondat és az osztják ergatív mondat logikai alanya (agens) *n* elemű határozóragos névszó; ez a határozórag azonban a vogulban a lativus, az osztjákban a locativus ragjával azonos.

1.1. E három obi-ugor mondat szerkezettel kapcsolatban a következő kérdésekre kívánunk választ adni:

— mi a *patiens*-re épülő hármas, ill. kettős mondatrendszer funkciója az osztjákban, ill. a vogulban,

— mi a magyarázata annak, hogy mind a vogulban, mind az osztjákban *n* elemű, de az esetrendszer egészét tekintve más-más funkciójú rag jelöli a passzív és ergatív mondatok cselekvő alanyát.

2. Mielőtt megkísérelnénk a válaszádat, nézzük meg, hogy mit mondtak a kérdés szakértői e mondat szerkezetekről. „Большинство языков располагает возможностью применить пассивную конструкцию, т. е. переменить прямое дополнение в подлежащее, подлежащее в косвенный падеж, преимущественно творительный, а активный глагол в пассивный . . . Таким образом одно и то же действие представлено двумя языковыми способами, двумя конструкциями, активной и пассивной. В первом случае грамматическим подлежащим является *agens*, т. е. то, что действует . . . Во втором случае роль подлежащего играет *patiens*, т. е. определенное лицо или предмет . . . *Agens* и *patiens* — каждое может быть исходным пунктом, т. е. подлежащим предложения. Таким образом нельзя смешивать *agens*'а подлежащим, *patiens*'а с прямым дополнением. Подлежащее и прямое дополнение — это грамматические категории, *agens* и *patiens* понятийные категории” (KURYLOWICZ, *Esquisses linguistiques* 95). KURYLOWICZ szerint a passzív mondatnak az aktívhoz viszonyítva kettős funkciója van; egyrészt grammatikai: az *agens* nincs a mondatban kitéve, mert vagy ismeretlen, vagy a közlés szempontjából lényegtelen; másrészt stilisztikai: az aktív mondatban az *agens* a pszichológiai és a logikai alany, míg a passzívban a *patiens* a pszichológiai alany. A passzív mondat elsődleges funkciója a grammatikai (i. m. 95—6). „В эргативной конст-

рукции исходным пунктом является *patiens*... Он выступает в падежной форме, которую имеет подлежащее непереходного глагола. *Agens* стоит в косвенном падеже, называемом обыкновенно эргативным падежом или *casus activus*" (i. m. 96).

„В эргативной системе выделяется синтаксическое положение члена предложения, передающего субъектные и объектные отношения. Подлежащее в нем получает падеж субъекта активного действия в переходном предложении. Ведущее в нем положение занимает не подлежащее, а прямое дополнение, которое, выражая субъект состояния, получает его падежную форму, лишенную морфологического оформления именной основы (абсолютный падеж). Выражая им то состояние, в котором находится субъект при направляемом на него действии, прямое дополнение вступает в отношения со сказуемым и подлежащим, связывая их передаваемым им объектными отношениями и управляя падежом подлежащего... Она [эргативная система] противопоставляется номинативной, в которой различное содержание логической категории субъекта действия и субъекта состояния не выделяются грамматической формой подлежащего. В эргативной конструкции предложения выделяется содержание субъекта в его логико-грамматической передаче действия и состояния. Различное его содержание отмечается грамматической формой глагола и имени или одного из них" (MEŠČANINOV, *ErgKonstr.* 174—5). "В структуре эргативного предложения выделяется ведущее значение не грамматической категории, а логической, что приводит к расхождению между синтаксическим и актуальным (логико-грамматическим) членением предложения" (i. m. 216).

3.1. MEŠČANINOV munkájából (l. az irodalom 8. pontját) kitűnik, hogy az ergatív mondat szerkezetet a kaukázusi, a paleoszibériai, az indián nyelvek, továbbá a baszk és néhány kihalt ázsiai nyelv ismeri. MEŠČANINOV könyvéből, valamint a *Jazyki narodov SSSR. IV. és V. kötetéből* (Moszkva, 1967, Leningrád, 1968) az ergatív szerkezetét alkalmazó nyelvekkel kapcsolatban az alábbi tipológiai sajátosságok olvashatók ki:

1. az ergatív mondat szerkesztést csak azok a nyelvek ismerik, amelyekben nincs a névszói paradigmában accusativus,
2. az ergativus (a legtöbb nyelvben) a tárggyal kapcsolatos,
3. az igének a tárgyhoz való viszonya (a legtöbb nyelvben) tükröződik az ige morfológiai szerkezetén (alanyi és tárgyias ragozás formájában),
4. a passzív igenemet nem ismerik (e téren a kartvel nyelvek kivételt jelentenek, ugyanakkor a passivum használata ezekben nagyon korlátozott).

3.2. A felsorolt tipológiai ismérveket illetően az osztjákban a helyzet a következő:

- 1.a) a főnevek és a nem személyes névmások paradigmájában nincs accusativus (tehát a mondat grammatikai tárgya $\emptyset$ ragot kap),
  - b) a személyes névmásoknak viszont van accusativusuk,
2. az ergatív mondat a tárgyra (*patiens*) épül,
3. az osztják igének van határozatlan és határozott tárgyra utaló (azaz alanyi és tárgyias) ragozási sora,
4. van passzív igenem.
4. Lássuk ezek után, hogy miként vélekedik GULYA a (*vachi*) osztják ergativusról: szerinte a *vachi* osztják mondatoknak hét típusa van, s ezeket

négy ismérv alapján határozza meg (Symposion 81): „Die Satzkonstruktionen unterscheiden sich voneinander nach folgenden Kennzeichen: (a) Art des Subjekts. Das Subjekt kann entweder unbezeichnet (—) oder bezeichnet sein (+). (b) Die Rektion des Verbs. Bei einigen Verbalprädikaten kommt nur ein Lokativadverb oder ein lokativartiges Adverb (—) im Satze vor, bei anderen Verbalprädikaten kann auch ein Lativ- oder ein lativartiges Adverb (+) im Satze erscheinen. (c) Transitivität des Verbs. Das Verb als Prädikat kann einen intransitiven Charakter (—) haben, oder es ist ein transitives Verb (+). (d) Art des Objekts. Das Objektverhältnis im Satze kann unbestimmt (nicht präferativ) (—) oder bestimmt (präferativ) (+) sein . . .

Die Satzkonstruktionen bilden das folgende System:

Nr. der Satzkonstruktion	Kennzeichen				Benennung der Satzkonstruktion
	a	b	c	d	
[1]	—	—	—	—	'Sein'
Z. B. (in wörtlicher Übersetzung) <i>ku katnə aməswəl</i> 'Mann im Haus sitzt/ist' (Ein Mann ist in einem Haus)					
[2]	—	+	—	—	'Werden', 'Gehen'
Z. B. <i>ku kata mənwəl</i> 'Mann ins Haus geht' (Ein Mann geht ins Haus)					
[3]	—	—/+	+	—	Aktiv/Unbestimmt
Z. B. <i>ku rīt tus</i> 'Mann ein Boot trug' (Ein Mann trug ein Boot)					
[4]	—	—/+	+	+	Aktiv/Bestimmt
Z. B. <i>ku rīt tustə</i> 'Mann das Boot trug' (Ein Mann trug das Boot)					
[5]	+	—/+	+	—	Ergativ/Unbestimmt
Z. B. <i>kunə rīt tus</i> 'Der Mann (vom Mann) ein Boot trug' (Der Mann trug ein Boot)					
[6]	+	—/+	+	+	Ergativ/Bestimmt
Z. B. <i>kunə rīt tustə</i> 'Der Mann (vom Mann) das Boot trug' (Der Mann trug das Boot)					
[7]	+	—/+	—	—	Passiv
Z. B. <i>kunə rīt tusi</i> 'Vom Mann ein/das Boot wurde getragen' "					

4.1. Az első két mondatípus számunkra nem érdekes, a többi öt annál inkább. A 7. típusnál feltűnő, hogy GULYA jelölt (grammatikai !) alanyt (= *kunə* 'vom Mann') emleget, holott ez esetben TEREŠKIN is (Očerki 50) logikai alanyról beszél, s teljes joggal, hiszen e mondat grammatikai alanya a *rīt* 'Boot', míg a *kunə* a mondat határozója, s a négy ismérv alapján éppen ezért nem is lehet kellőképpen jellemezni a 7. mondatípust.

Megjegyzés: Az ergatív mondat tárgya személyes névmás is lehet, s ez mindig accusativusban áll, pl. *lōyən lōyət wijnat il-welta* 'ő őt szándékosan megölte' (NyK. LXXI, 27), *nōḡən lōyə kulə məyəsīn* 'te neki halat adtál' (NyK. LXXI, 37), *lōyən mǎnt q,urn'əḡtəwəl* 'он меня сторожит' (Očerki 121).¹ Megtörténik, hogy az ergatív mondat tárgya az előzményben szerepel, s magában az ergatív mondatban nincs kitéve, csak a tárgyas ragozású igei állítmány utal

¹ TEREŠKIN tévedett, amikor azt állította (Očerki 50, 65), hogy az ergativus csak 3. személyű igei állítmány esetén jelentkezik, ill. hogy a személyes névmások *-nə*, *-ən* ragos alakjának kizárólagos funkciója a passzív mondat agensének jelölése; itt köszönöm meg GULYA JÁNOSNAK, hogy felhívta figyelmemet e megállapítás téves voltára és néhány sajátos osztják mondatra.

rá, pl. *məŋ impöŋnə il-pörvalə (o: il-pörvaltə)* 'a mi kutyánk őt megharapta' (NyK. LXIII, 210), a tárgy: *kötərki* 'csíkos evet'.

A bennünket közelebről érdeklő mondatstruktúrákról GULYA a következőket írja (Symposion 82): „Die Gruppe der objektalen Satzkonstruktionen zerfällt in drei Teile: 1. aktive Satzkonstruktionen (s. unter den Nr. [3] und [4]), 2. ergative Satzkonstruktionen (s. Nr. [5] und [6]) und 3. passive Satzkonstruktionen (s. Nr. [7]).” Ezzel a megállapítással teljes mértékben egyetérthetünk, a következőkkel azonban már egyáltalán nem (uo.): „Die aktiven, ergativen und passiven Satzkonstruktionen bilden eine kontinuierliche Reihe: die aktiven Satzkonstruktionen sind identisch mit ergativen in Hinsicht des Verbalprädikats und Objektverhältnisses, die ergativen mit dem passiven in Hinsicht des Subjekts”, ill. „Die Funktion des Ergativs im Vach-Ostjakischen ist eine Hervorhebung des Subjekts, wodurch das individuelle Gepräge zum Vorschein kommt” (ez utóbbival kapcsolatban elég hivatkoznunk a fenti MEŠČANINOV-idézetre, miszerint az ergativus nem az alanyt, hanem a tárgyat emeli ki).

4.2. Írjuk fel a GULYA által is vizsgált három mondat típus szerkezetét:

$$S \rightarrow NP + VP$$

1. NP $\rightarrow$ N1_{nom}
VP $\rightarrow$ N2_{nom}² + Vact(indet/det)
ku rít tus/tustə
2. NP $\rightarrow$ N1_{loc}
VP $\rightarrow$ N2_{nom}² + Vact(indet/det)
kunə rít tus/tustə
3. NP $\rightarrow$ N2_{nom}
VP $\rightarrow$ N1_{loc} + Vpass
kunə rít tusi

4.3. Most pedig azt vegyük szemügyre, hogy *a)* miként különböznek egymástól e mondatstruktúrák az agens (logikai alany) és a patiens (logikai tárgy) kiemelésében, *b)* a k ö z ö s mondatrészek alakítási jelölésében.³ (Az első szempont tehát logikai, a második grammatikai.)

- a)*
1. agens = patiens (egyik sincs kiemelve)
  2. agens < patiens (az utóbbi ki van emelve)
  3. (agens <) patiens (ismét a patiens van kiemelve, ugyanakkor azonban az agens gyakran el is maradhat a mondatból)

b) *a)* a grammatikai alany jelölése (esetragja):

1. N_{nom}
2. N_{loc}
3. N_{nom}

β) az igei állítmány igeneme (genusa):

² A fentebb elmondottakból következik, hogy az 1. és 2. típusban személyes névmási tárgy esetében az N2_{nom} az accusativusban álló személyes névmást is szimbolizálja.

³ A grammatikai tárgyat természetesen nem vizsgálhatjuk meg, mert az csak az 1. és a 2. típusra jellemző.

1. Vact
2. Vact
2. Vpass

Logikai szinten a 2. (az ergatív) és a 3. (a passzív) mondatok mutatnak közös vonást a patiensenek az agens rovására való kiemelése révén, míg formálisan (grammatikai jegyeiket tekintve) az 1. és a 3. mondatok egyeznek meg az alanynak $\emptyset$ raggal való jelölése révén, az 1. és a 2. mondatoknak viszont az igeneme azonos. Grammatikailag a 2. és a 3. nem tartalmazznak semmi kö-zöset; a bennük megnyilvánuló logikai közösség: a patientst (paradox módon) grammatikailag negative, azaz zéróraggal ellátva emelik ki, míg a hozzá képest másodlagos jelentőségű agens esetragot kap. Lényeges különbsége azonban az ergatív és a passzív mondatnak az, hogy az előbbiben kötelező az agens (a grammatikai alany) jelenléte, míg az utóbbiban (ahol már grammatikai ha-tározóként szerepel) el is maradhat. Az ergatív szerkezet feladata — az aktív-val és a passzívvval szemben —, hogy hangsúlyozza az agens (alany) és a pa-tiens (tárgy) közvetlen kapcsolatát, összetartozását. Ebből a szempontból érdekesek az alábbi kis dialógusok (EaOstyChr. 133):

nõñen mä ritim tøy tuyalın? (erg)
'Did you bring my boat here?'
männə rit koyən tøy tuyalı. (pass)
'The boat was brought here by me [already] a long time ago.'
nõñen löyä ritäl tuyalän? (erg)
'Did you bring him a boat (o: his boat)?'
männə löyöpə tuyalı. (pass)
'It was brought by me for him [too].'
nõñen löyöt wuyalän? (erg)
'Did you see him?'
löyöpə männə wuyalı. (pass)
'I saw him also.'

A két alábbi ergatív mondat egyértelműen demonstrálja a kiemelt tárgy és az alany szoros kapcsolatát: *кунə ос јоулал теуы өјтə, көрəкнə ос ууэл нуу илəттə* 'человек снова лук убрал, орел снова голову поднял' (Očerki 112).

Figyelmet érdemel az a jelenség, hogy a tárgyat kiemelő 2. mondat típus állítmánya mind alanyi, mind tárgyas ragozású ige lehet, pl. *löyən-pə mänt wuyal* (indet) 'én őt is láttam (o: ő is látott engem)' (NyK. LXXI, 31), *löyən löyöt wijnat il-weltə* (det) 'ő őt szándékosan megölte' (NyK. LXXI, 27), *löyən äj-ni köyər-jəñka mälte* (det, GÜLYA tévesen passzívnak minősítette ezen igealakot) 'ő a kislánynak levest adott' (NyK. LXXI, 34). Ugyanezt tapasztaljuk a határozott tárggyal rendelkező 1. mondat típus esetében is, pl. *tarsa jöyə löyöt əsəlyäsəm* (indet) 'a tengerbe egyszerűen (vissza)eresztettem' (NyK. LXXI, 29), *čəkə koyən mä nõñət läyälləm* (indet) 'én téged (már) nagyon régen várlak' (NyK. LXXI, 24), *cəscə iki lujmäl sila pəkəkəctə* (det) 'Дед Сывсы отбросил прочь свой топор' (Očerki 114). Az osztják (és a vogul) tárgyas ragozás használatának feltételeit még nem tárták fel kellőképpen, bár több lényeges motívum már az eddigi kutatásokból is kiderült (l. pl. STEINITZ, OstjChr.² 74—7; továbbá GANSCHOW hozzászólását [Symposion über Syntax der uralischen Sprachen. 221—4] WICKMAN Über die Verwendung der objek-

tíven Konjugation [i. m. 216—21] című előadásához). Megjegyzés: Biztosra vesszük, hogy a morfológiai és a szórendi jegyeken kívül az intonációnak is nagy szerepe van a tárgy határozottságának jelölésében, s amíg az obi-ugor nyelvek intonációját elemző tanulmányok nem születnek, csak részzigazságok deríthetők ki a határozott tárgy és az alanyi/tárgyas igeragozás összefüggéseit illetően.

4.4. GULYA JÁNOS — főleg saját gyűjtésére támaszkodva — foglalkozott a vachi osztják ergatívuossal, arról azonban nemigen tudunk, hogy más osztják nyelvjárásokban ismeretes-e ez a mondattani jelenség (vö. mégis Očerki 50). Az általunk tanulmányozott források arról tanúskodnak, hogy ez a szerkesztési mód főleg a keleti (vachi, vaszjugáni és szurguti) nyelvjárásokra jellemző, szórványosan jelentkezik azonban a déli (irtisi, kondai) és az északi (szinjai, serkáli) dialektusokban is:

Vj. *ni η n ə paña tuyalkallətə* 'seine Frau (eig. von seiner Frau) führt ihn in das Badehaus' (UAJb. XLII, 158) (megjegyzés: a szöveg kiadói félreértették a mondatot, vö. „eig.”).

Szurg. *Галя панə Гоша атин газета л'енəтл' Отец Гали и Гоши читает газету* (BukvSzurg. 80).

Megjegyzés: A vachi és a szurguti ábécés könyvek azonos mondatai olykor eltérnek egymástól, t. i. míg az egyikben ergatív, a másikban aktív mondat szerepel, pl. V. *Ту овоцум мəнəн кат пель пəнлəх* ['ezeket a zöldségeket a pincébe tesszük'] (BukvV. 120) ~ Szurg. *Тəм овоцум мəн потпəлə панл'ув* 'Эти овощи мы положим в подполье' (BukvSzurg. 118), de:

V. *Сотəр нипикел конвєрта пулсəтə* ['Fjodor a levelet (o: levelét) a borítékba tette'] (Bukv.V 105), ~ Szurg. *Федянə письмохəл' кəнвєрта пантəх* 'Федя положил письмо в конверт' (BukvSzurg. 95).

Irt. *χon ə n e pəχna vedena* 'wenn dich der ältest Königssohn nimmt' (Laut- und Formenlehre 192, jegyzet).

Ko. *mā n ə kənkə't tūtə'mət* 'ich bringe die Bücher' (JSFOu. 66/2, 53).

Szin. *opeηη in kərti ləw muη oləm təl nori pəlkewa toxi lənkəssəlli* 'Deine Schwester hat jetzt das Eiserner Pferd auf der leeren Pritsche, auf der wir geschlafen haben, versteckt' (OVE. I, 150).

Serk. *sūtəna ā šet n a kərtə wərtə jəxtata pərsəttə, wəχ wərtə jəxtata pərsəttə kərtə ōntəpna wərtə pərsəttə* 'Danach befahl sein Vater seinen Eisen bearbeitenden Leuten, befahl er seinen Metall bearbeitenden Leuten, eine eiserne Wiege [für seinen Sohn] zu machen, eine metallene Wiege zu machen' (OVE. I, 248).

STEINITZ ezekről a szerkezetekről így vélekedik^{1a} (OVE. II, 189): „... es handelt sich hier um eine Vermischung zweier Konstruktionen, 1. einer Passivkonstruktion: *opeηη kərti ləw lənkəssa* 'von deiner Schwester ist das Pferd versteckt worden'...; 2. einer Aktivkonstruktion mit der objektiven Konjugation: *open kərti ləw lənkəssəlli* 'deine Schwester hat das Eit. Pferd versteckt'... — Solche Mischkonstruktionen kommen bisweilen vor...” FOKOS-FUCHS hasonlóan foglalt állást (Laut- und Formenlehre 192, jegyzet): „Hier wollen wir auch die nicht seltene Vermengung von aktiven und passiven Konstruktionen erwähnen: *xon əne pəχna vede-na* 'wenn dich der älteste Königssohn nimmt, (s. *vedəjen-na*)” stb.

^{1a} Ezúton is köszönetet mondok GULYA JÁNOSnak, hogy felhívta figyelmemet néhány sajátos osztják mondatra és STEINITZnek az ergatívuossal kapcsolatos megjegyzésére.

A STEINITZ ÉS FOKOS-FUCHS említette szerkezetek ergatív mondatok, nem pedig az aktív és passzív mondatok keveredésével magyarázandók. Azt, hogy a nyugati nyelvjárásokban ugyanaz a funkciója, mint a keletiekben, bizonyítja a fent idézett serkáli mondatnak egy bekezdéssel előbb található előzménye: *šitlna āšetna jūx ōntapna wērsa* (pass) 'Danach machte ihm sein Vater eine hölzerne Wiege' (OVE. I, 248).

4.5. Azokból a tényekből kiindulva, hogy

1. az ergatív szerkesztésmód a keleti nyelvjárásokban általános, a nyugatiakban viszont rendkívül ritka,

2. egyetlen osztják nyelvjárás sem őrizte meg — a vogul nyelvjárások egy részében fennmaradt — ősi eredetű *-m₃ accusativusragot, s ennek következtében az osztják mondat főnévi (vagy nem személyes névmási) tárgya $\emptyset$ ragos,

3. a keleti osztjakkal szomszédos paleoszibériai nyelvek egy részében használatos az ergativus,

az alábbi következtetésekre jutottunk:

1. az osztják ergativus bölcsője a keleti nyelvjárás csoport,

2. megjelenése az accusativusnak az osztjából történt kiveszésével és

3. az ergativust ismerő paleoszibériai nyelvek hatásával magyarázható (vö: KATZ: ALH XX, 61).

4.6. Amint láttuk, az osztjában három, a tárggyal összefüggő mondat-típust különböztethetünk meg (ezeket részint MEŠČANINOV terminológiájára támaszkodva nevezem meg): 1. nominatív-aktív, 2. ergatív-aktív, 3. nominatív-passzív. A vogul e három közül csak az elsőt és a harmadikat ismeri, feltehetőleg ebben — egyebek közt — döntő szerepe van annak, hogy a vogul nyelvjárások egy részében van a főnévi paradigmában accusativus, amelyekben viszont nincs, azokból nem is olyan régen tűnhetett el. Az ergatív-aktív mondat szerkezet hiánya természetesen nem jelenti azt, hogy a vogul a hangsúlyos tárgyat nem tudja kiemelni, csak éppen más eszközök állnak rendelkezésére; arra gondolunk, hogy a vogulban a tárgyas igeragozás használati szabályai néhány ponton eltérnek a (keleti) osztjákétól, minthogy valószínűleg elsősorban a tárgyas igealakra (ill. a ragos tárgyra) hárul e funkció ellátása.

4.7. A passzív mondatban kapcsolatban még megemlíjtük, hogy mind a vogulban, mind az osztjában a logikai tárgy (patients) kiemelésén kívül az aktív mondat határozójának — grammatikai alannya való transzformálásával — kiemelésére is szolgál, pl. vog. T. [*teu*] *khomná jājūs* 'egy ember jött hozzá' (VNGy. IV, 369), osztj. Serk. *latna jōxatsajw* 'Feinde sind zu uns gekommen (wir sind von F. gekommen)' (OstjChr.² 74).

5. Végezetül még arra a kérdésre szeretnénk választ adni, hogy mi a magyarázata annak, hogy mind a vogulban, mind az osztjában *n* elemű határozórag jelöli a passzív és az ergatív mondatok agensét.

KURYŁOWICZ megjegyzi (Esquisses linguistiques 95), hogy a passzív mondatban az agens többnyire instrumentálissal van kifejezve. MEŠČANINOV azt írja (ErgKonstr. 49, 95, 101, 155—7, 160—1), hogy az ergatív mondat alanyának a ragja a legtöbb nyelvben az instrumentálissal függ össze (mégint más nyelvekben pedig genitivusban, dativusban, locativusban vagy speciális ergatív esetben áll az ergatív mondat alanya).

A vogulban és az osztjákban a nominatív-passzív és az ergatív-aktív mondat agensének ragja a lativus-, ill. a locativusraggal azonos. Ez a rag az obi-ugor alapnyelv korában még elsősorban locativusi jelentésű lehetett, mint ahogy a rokon nyelvekben manapság is ez a fő funkciója (LIIMOLA ugyan *nə névutóból származtatja ezen obi-ugor határozóragokat, l. MSFOu. 127, 91, de nem nagy a valószínűsége e magyarázat helyességének), s csak a vogul nyelv külön életében vált lativusraggá.

Ha az *n* rag fő funkciója az obi-ugor alapnyelvben a locativusi viszony jelölése volt, vajon miképpen válhatott a passzív és ergatív mondat cselekvő alanyának jelölőjévé?

Feltehető, hogy az obi-ugor alapnyelv esetrendszerének fejlődése során az *n* elemű locativusrag szert tett instrumentaliszi funkcióra is — mint az *l* ablativus- és *t* locativusrag a vogulban (l. MSFOu. 127, 117), s a *tə/tə* vachi osztják instrumentalisrag (l. Očerki 52, 71) is *t* locativusragból eredhet.

Az *n* locativusrag instrumentalis-comitativusi funkciójára is vannak közvetlen bizonyítékaink: 1. a tavidai vogul *nät/nät*, a vachi *t*osztják *nə/na*, a szurguti osztják *nat* comitativusrag eredeti instrumentaliszi funkcióból érthető meg könnyen (a tavidai vogulban és a szurguti osztjékban a locativusiból instrumentalisivá vált *t* járult az ugyancsak másodlagosan instrumentaliszi *nä/*na-hoz, s e raghalmozás új, comitativusi ragot eredményezett), 2. a vachi osztják főnevek és nem személyes névmások *nə/nə* locativusragjának a személyes névmások paradigmájában alakilag *nə, ən* felel meg (vö. Očerki 48, 68—9, 71, 63—4), ám ez utóbbit instrumentalisnak nevezi TEREŠKIN (65—6), s főleg a passzív és ergatív mondatok cselekvő alanyának jelölésére szolgál! 3. A *nə/nə* locativusragnak van instructivusi funkciója is a vachi osztjékban: *mä mänним с э м γ ä л ä м н ä t'u тэры äjnäm бууалым 'я своими собственными глазами все это видел'* (Očerki 87).

Az obi-ugor alapnyelvben tehát három olyan helyhatározórag is volt, amelyekből részint az obi-ugor közösség korában, részint e nyelvek külön életében instrumentalisrag, ill. instrumentaliszi funkciót is hordozó rag fejlődött (e ragokat csak mássalhangzó-elemükkel szimbolizáljuk). Ezek a következők voltak:

		folytatója a mai vogul osztják nyelvjárásokban	
loc ¹	<i>n</i>	van	van
loc ²	<i>t</i>	van	van
abl	<i>l</i>	van	nincs

Megjegyzés: nem tudni semmi bizonyosat arról, hogy mi volt a különbség a loc¹ és loc² használatában.

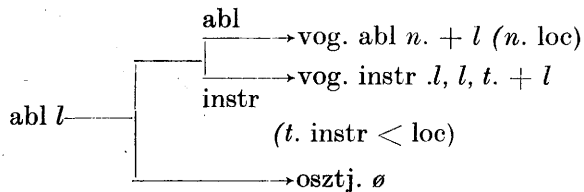
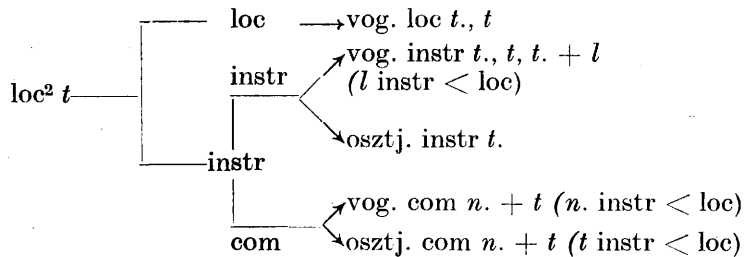
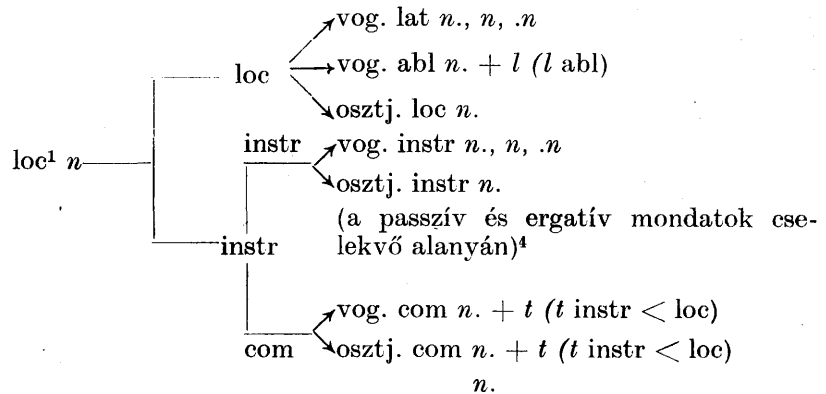
Szerintünk az ősoibi-ugortól a mai nyelvállapotig az említett localis esetek az alábbi fejlődési utat járták meg:

az obi-ugor
együttelés kora

az együttelés
utolsó szakasza

a vogul és az osztják
külön élete

(Az osztják nyelvjárások esetragjainak táblázatos összefoglalását l. ЯЗЫКИ народов СССР. III. Финно-угорские и самодийские языки. Moszkva, 1966. 339, a vogul nyelvjárások ragjait l. MSFOu.⁴ 127.)

Úgy véljük, hogy a fenti séma kellőképpen megvilágítja az obi-ugor alapnyelv e három esetragjának továbbélését, azoknak mai funkcióit: az egyes esetragok részben vagy egészben új funkciókra tettek szert, a régít esetleg elvesztették vagy maga a rag is eltűnt a paradigmából, illetve raghalmozás révén új ragok keletkeztek. Ezáltal könnyű megérteni, hogy miért *n* ragos névszó a cselekvő alany a vogul nyelv passzív, az osztják nyelv passzív és ergatív mondataiban, noha az *n* rag az előbbiben a lativus, az utóbbiban a locativus ragja. Az *n* rag eme sajátos használatában voltaképpen az instrumentális

⁴ Vö. még MSFOu. 127, 161–2.

funkciót őrzi. (Megjegyzés: A vachi osztják $nə/nə̄$ ($ən$) locativus- és a $nä/na$ comitativusragok nyilván az osztjákban végbement redukálódási folyamatnak köszönhetik létrejöttüket oly módon, hogy más funkcióra foglaldták le a redukált és megint máásra a teljes magánhangzós ragváltozatok. Az esetragokban szegény nyugati osztják nyelvjárásokban viszont egy egész sereg funkciót lát el a na locativusrag, l. STEINITZ, OstjChr.² 51—2.)

HONTI LÁSZLÓ

A felhasznált irodalom

1. GULYA JÁNOS, Vahi osztják szövegmutatványok. NyK. LXIII, 209—13.
2. GULYA JÁNOS, Vahi osztják nyelv tanulmányok. NyK. LXVII, 181—216, LXVIII, 3—34.
3. GULYA JÁNOS, A tárgyias igeragozás az osztjákban. NyK. LXIX, 389—94.
4. GULYA JÁNOS, Eastern Ostyak Chrestomathy. Uralic and Altaic Series, Vol. 51. Bloomington, 1966 = EaOstyChr.
5. GULYA JÁNOS, Aktiv, Ergativ und Passiv im Vach-Ostjakischen. Symposium über Syntax der uralischen Sprachen. Göttingen, 1970. 80—3 = Symposium.
6. JERZY KURYŁOWICZ, Эргативность и стадиальность в языке. Esquisses linguistiques. Wrocław—Kraków, 1960.
7. MATTI LIMOLA, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen. I. Flexion der Nomina. MSFOu. 127.
8. I. I. МЕШЧАНИНОВ, Эргативная конструкция в языках различных типов. Leningrád, 1967 = ErgKonstr.
9. MUNKÁCSI BERNÁT, Vogul Népköltési Gyűjtemény. IV. Budapest, 1921 = VNGy. IV.
10. H. RAASONEN—E. VÉRTES, Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. JSFOu. 66/2.
11. S. PATKANOV—D. R. FUCHS, Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. Budapest, 1911 = Laut- und Formenlehre.
12. WOLFGANG STEINITZ, Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. 1. Teil. Tartu, 1939. 2. Teil. Tartu—Stockholm, 1941 = OVE. I., OVE. II.
13. WOLFGANG STEINITZ, Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. 2. verbesserte Auflage. Leipzig, 1950 = OstjChr.²
14. N. I. TEREŠKIN, Букварь на языке ваховских ханты. Leningrád, 1958 = BukvV.
15. N. I. TEREŠKIN, Букварь на языке сургутских ханты. Leningrád, 1959 = BukvSzurg.
16. N. I. TEREŠKIN, Очерки диалектов хантыйского языка. Часть первая. Ваховский диалект. Moszkva—Leningrád, 1961 = Očerki.
17. Ein Märchen im Vasjagan-Dialekt des Ostjakischen. Mitg. von J. ERDŐDI—I. KECSKEMÉTI. UAJb. XLII, 156—62.
18. Языки народов СССР. III. Moszkva, 1966, IV. Moszkva, 1967., V. Leningrád, 1968.

Zur Morphologie des handelnden (logischen) Subjekts in den obugrischen Sprachen

Das Agens des wogulischen und ostjakischen passivischen, bzw. das des ostjakischen ergativischen Satzes (und gleichzeitig das grammatikalische Subjekt) wird mit einem n -haltigen Kasussuffix bezeichnet, das im Wogulischen mit dem Lativ-, im Ostjakischen mit dem Lokativsuffix identisch ist. Dieses Suffix versah in der obugrischen Grundsprache in erster Linie lokativische Funktion, gelangte dann aber auch zu instrumentaler, wie die Komitativendungen vach-ostj. $nä/na$, surgut-ostj. nat und tawda-wog. $nät/nät$ beweisen. (Von einen vergleichbaren Funktionswandel zeugen auch die heutigen wogulischen und ostjakischen Fortsetzungen der obugrischen Lokativkasus mit den Elementen t und l). Nach Ansicht des Verfassers konnten sich die n -haltigen Suffixe in diesen Sprachen sekundär über die instrumentale Funktion zur Bezeichnung des Agens wandeln (auch in einer Reihe anderer Sprachen hängt die Bezeichnung des Agens ergativischer und passivischer Sätze mit dem Instrumental zusammen).

Die ergativ-aktivische Satzkonstruktion ist dazu bestimmt, das Objekt (Patiens) des Satzes hervorzuheben, bei gleichzeitiger Betonung der aktiven Handlung des Subjekts (Agens); dies stellt sie dem nominativ-aktivischen und nominativ-passivischen Satz gegenüber (in ersterem ist weder das Subjekt (Agens) noch das Objekt (Patiens) hervorgehoben, auch dann nicht, wenn es bestimmt ist, während letzterer das Patiens durch die Transformation zum grammatikalischen Subjekt hervorhebt, währenddessen dem Agens, wofern es überhaupt im Satze ausgedrückt ist, nur eine untergeordnete Rolle zukommt).

Der ergativische Satztypus ist in den ostostj. Mundarten sehr verbreitet, während er im Süd- und Nordostjakischen nur sporadisch begegnet, weswegen Verfasser die Möglichkeit ins Auge faßt, daß eventuell die den Ergativ kennenden paläosibirischen Sprachen die Einbürgerung dieser Satzkonstruktion im Ostjakischen begünstigt hätten.

Das Ostjakische weicht von den übrigen einen Ergativ besitzenden Sprachen soweit ab, daß es im Paradigma der Personalpronomina (allerdings nicht in dem der Substantiva und übrigen Pronomina) einen Akkusativ aufweist, sowie das genus verbi Passiv kennt.

LÁSZLÓ HONTI